

چکیده

در این پایان نامه نسبت جزا و پاداش با فعل اخلاق از دو دیدگاه ۱- شهود گرایی و ۲- استاد مطهری مورد مطالعه قرار گرفت. همچنین، برای روشن شدن مساله، دیدگاه اسلام درباره فعل اخلاق و نسبت آن با جزا و پاداش مورد بررسی واقع شد. در فرایند حل مساله تحقیق، ابتدا دیدگاه های موجود در فلسفه اخلاق بطور خلاصه بیان شد، سپس، به ترتیب دیدگاه شهود گرایی و استاد مطهری در فصل های مجزا بیان گردید. در نهایت، به مقایسه ای تطبیقی بین دو دیدگاه پرداخته شد.

با توجه به مطالعات انجام شده در فصل های دوم و سوم، چنین استنباط شد که دو دیدگاه شهود گرایی و استاد مطهری چه از لحاظ ساختاری و چه از لحاظ محتوایی بطور کامل با هم تفاوت دارند. اخلاق در دیدگاه شهود گرایی مبتنی بود بر بداهت ذاتی افعال اخلاقی و عدم وابستگی به قول خداوند بود. در این دیدگاه، معیار مشخص و روشنی برای نسبت جزا و پاداش با فعل اخلاق ارائه نشد. همچنین، صاحب نظران این دیدگاه از نظر نوع تفکر با هم اختلاف نظر داشتند و بر هم انتقاد هایی نموده بودند. در حالی که اخلاق در دیدگاه استاد مطهری مبتنی بر فطرت، وجدان و نیت فاعل بود و گزاره های اخلاقی وابسته به قول خداوند بود. در این دیدگاه نسبت جزا و پاداش با فعل اخلاق به شکلی منسجم بیان شده بود و معیار سنجش فعل اخلاقی بر نیت فاعل و رضای خدا بنیان نهاده شده بود.

کلیدواژگان: مطهری، شهودگرایی، نیت، پاداش، عمل اخلاقی، فطرت، بداهت ذاتی

فهرست مطالب

فصل اول کلیات: بیان مسئله و بررسی اندیشه های مختلف در حوزه فلسفه اخلاق	۷
۱-۱. مقدمه	۸
۱-۱-۱. بیان مساله تحقیق	۸
۱-۱-۲. ضرورت و اهمیت تحقیق	۹
۱-۱-۳. هدف تحقیق	۹
۱-۱-۴. سوالات تحقیق	۱۰
۱-۱-۵. فرضیات تحقیق	۱۰
۱-۱-۶. روش شناسی پژوهش	۱۱
۱-۱-۷. پیشینه تحقیق	۱۱
۲-۱. تقسیم بندی مکاتب اخلاقی	۱۲
۲-۱-۱. دسته بندی مکاتب اخلاقی بر اساس غایت گرایی و وظیفه گرایی:	۱۴
۲-۱-۲. دسته بندی بر مبنای واقع گرایی و غیر واقع گرایی	۱۵
۲-۱-۲-۱. غیر واقع گرایان	۱۵
۲-۱-۲-۲-۱. مکتب وظیفه گرایی	۱۶
۲-۱-۲-۲-۲. مکتب عاطفه گرایی	۱۸
۲-۱-۲-۲-۳. قراردادگرایی در فلسفه اخلاق	۱۸
۲-۱-۲-۲-۳-۱. قراردادگرایی هابزی: اخلاق به عنوان سود متقابل	۱۹
۲-۱-۲-۲-۳-۲. قراردادگرایی کانتی	۲۰

- ۲۱ ..... ۳-۳-۱-۲-۲-۱. قرارداد گرایی راولز: اخلاق بر اساس عدالت اجتماعی
- ۲۹ ..... ۴-۲-۲-۱. توصیه گرایی
- ۳۱ ..... ۲-۲-۲-۱. واقع گرایان
- ۳۲ ..... ۱-۲-۲-۲-۱. مکتب حس گرایی
- ۳۳ ..... ۲-۲-۲-۲-۱. لذت گرایی
- ۳۴ ..... ۱-۲-۲-۲-۲-۱. لذت گرایی شخصی
- ۳۵ ..... ۲-۲-۲-۲-۲-۱. لذت گرایی مبتنی بر مکتب اپیکور
- ۳۶ ..... ۳-۲-۲-۲-۲-۱. لذت گرایی مبتنی بر نفع عمومی
- ۳۷ ..... ۴-۲-۲-۲-۲-۱. هماهنگی میان منافع عمومی و خصوصی افراد(راسل)
- ۳۸ ..... ۳-۲-۲-۲-۱. سودگرایی اخلاقی
- ۴۱ ..... ۴-۲-۲-۲-۱. فلسفه اخلاق از دیدگاه رواقیون و کلیون
- ۴۵ ..... ۵-۲-۲-۲-۱. سعادت گرایی
- ۴۷ ..... ۳-۱. جمع بندی و نتیجه گیری
- ۴۹ ..... فصل دوم: پیشینه شهودگرایی و مبانی فعل اخلاقی در دیدگاه شهود گرایی
- ۵۰ ..... ۱-۲. مکتب شهود گرایی
- ۵۰ ..... ۲-۲. پیشینه شهود گرایی در فلسفه
- ۵۰ ..... ۱-۲-۲. دکارت
- ۵۲ ..... ۲-۲-۲. اسپینوزا
- ۵۲ ..... ۳-۲-۲. جان لاک
- ۵۲ ..... ۴-۲-۲. هیوم

- ۵۳ ..... ۵-۲-۲ ایمانوئل کانت
- ۵۴ ..... ۶-۲-۲ هوسرل
- ۵۵ ..... ۳-۲ ویژگی های مکتب شهودگرایی
- ۵۷ ..... ۱-۳-۲ بیان دیدگاه شهودگرایانه سیجویک
- ۵۹ ..... ۲-۳-۲ بیان دیدگاه شهودگرایانه پریکارد
- ۶۱ ..... ۳-۳-۲ بیان دیدگاه شهودگرایانه دوید راس
- ۶۳ ..... ۴-۳-۲ چارچوب هستی شناختی دیدگاه اخلاقی راس
- ۶۵ ..... ۵-۳-۲ معرفت شناسی شهود در فلسفه اخلاق راس
- ۶۶ ..... ۶-۳-۲ بیان دیدگاه شهودگرایانه ادوارد مور (۱۸۷۳ - ۱۹۵۸)
- ۶۹ ..... ۴-۲ مطالعه مبانی معرفت شناختی شهود گرایی با تاکید بر دیدگاه مور
- ۷۸ ..... ۵-۲ شهود گرایی در اخلاق اسلامی
- ۸۱ ..... ۶-۲ نسبت بین علم حضوری و شهود
- ۸۲ ..... ۷-۲ جمع بندی و نتیجه گیری
- ۸۶ ..... فصل سوم: دیدگاه فلسفی استاد مطهری (ره) در باب اخلاق
- ۸۷ ..... ۱-۳ مطهری
- ۸۷ ..... ۲-۳ مطهری چیستی اخلاق
- ۸۸ ..... ۳-۳ فعل طبیعی و فعل اخلاقی از نظر مطهری
- ۹۱ ..... ۵-۳ سعادت گرایی و شهود گرایی در اندیشه استاد مطهری
- ۹۲ ..... ۶-۳ نسبی یا مطلق بودن ارزش های اخلاقی
- ۹۴ ..... ۷-۳ فعل اخلاقی و نظریه فطرت

۹۴	..... ۸-۳ جاودانگی اخلاق
۱۰۱	..... ۹-۳ جایگاه نیت و فعل اخلاقی
۱۰۱	..... ۱-۹-۳ نیت
۱۰۵	..... ۲-۹-۳ جایگاه فطرت در اخلاق از دیدگاه استاد مطهری
۱۰۸	..... ۱۰-۳ نظام جزا و پاداش و رابطه آن با اخلاق
۱۱۲	..... ۲-۱۰-۳ نیت و خلود
۱۱۳	..... ۳-۱۰-۳ پاداش و کیفر و غایت آفرینش
۱۱۷	..... ۱۱-۳ غایت‌گرایی در مکتب اخلاقی اسلام
۱۱۹	..... ۱۲-۳ ارزش‌گرایی و فضیلت‌خواهی یا وظیفه‌گرایی در مکتب اخلاقی اسلام
۱۱۹	..... ۱۳-۳ قاعده‌نگری در مکتب اخلاقی اسلام
۱۱۹	..... ۱۴-۳ عقلانی و حیانی بودن نظام اخلاقی اسلام
۱۲۰	..... ۱۵-۳ تأثیر انگیزه و نیت در ارزش عمل از نظر اسلام
۱۲۱	..... ۱۶-۳ نقش نتایج عمل، در ارزشی دینی آن عمل
۱۲۲	..... ۱۷-۳ معیارهای فعل اخلاقی در آیات و روایات
۱۲۲	..... ۱-۱۷-۳ عدل، محور ارزشهای اخلاقی در قرآن
۱۲۳	..... ۲-۱۷-۳ ظلم معیار افعال غیر اخلاقی
۱۲۵	..... فصل چهارم: بحث و نتیجه‌گیری
۱۲۶	..... ۱-۴ مقدمه
۱۳۳	..... ۲-۴ جمع‌بندی
۱۳۸	..... منابع

فصل اول: کلیات:

بیان مساله و بررسی اندیشه های مختلف

در حوزه فلسفه اخلاق

پیرامون نظام جزا و پاداش (پیشینه)

۱-۱. مقدمه

در این فصل ابتدا به بیان مسأله تحقیق و اهمیت و ضرورت تحقیق می پردازیم، سپس هدف تحقیق و سوالات و فرضیات تحقیق را بیان می داریم و در نهایت پس از بیان روش شناسی تحقیق، گذری اجمالی بر پیشینه اخلاق و مکاتب اخلاقی خواهیم داشت.

۱-۱-۲. بیان مسأله تحقیق

یکی از مسائل پیش روی فیلسوفان اخلاق با توجه به این نکته است که آیا فاعل افعال اخلاقی می تواند در انجام یک فعل اخلاقی نیت و غرضی سوای انجام فعل یادشده داشته باشد، این سوال خصوصاً، بعد از کانت بطور جدی مورد توجه قرار گرفت. در تحقیق های مختلفی که به صورت تطبیقی به مقایسه نقطه نظرات متفکران مسلمان و اندیشمندان غربی پرداخته اند، عموماً به نحوه فهم ارزش های اخلاقی و ملاک فهم خوب و بد پرداخته شده است. ولی مسأله نیت در فاعل فعل اخلاقی از جمله مباحثی است که علیرغم اهمیت آن در مباحث فلسفه اخلاق کمتر مورد توجه در حوره مطالعات تطبیقی فلسفه اخلاق قرار گرفته است.

این تحقیق در صدد است مسأله یاد شده را از نقطه نظر شهود گرایانی مانند جی مور و راس و ... و دین مبین اسلام، بررسی نماید. اما با توجه به تفاوت دیدگاه ها میان متفکران مسلمان، در این تحقیق دیدگاه شهید استاد مطهری در این خصوص مبنا و ملاک به عنوان دیدگاهی اسلامی قرار گرفته است. لذا، در این پایان نامه بر دیدگاه ایشان به عنوان متفکری اصیل در تفکر دینی تکیه شده است.

۱-۱-۳. ضرورت و اهمیت تحقیق

با توجه به اهمیت مساله اخلاق در کشور و با توجه به عدم دسترسی سهل الوصول به منابع غربی در زمینه فلسفه اخلاق برای مردم کشور و عدم تطابق دیدگاه های اخلاق غربی با مبانی اخلاقی اسلام، ضروری به نظر می رسد که با مقایسه ای تطبیقی بین اندیشمندان گسترش تفکر اسلامی و اندیشمندان مکاتب غربی میزان انطباق این دو مورد بررسی قرار گیرد.

از طرفی، اندیشمندان بسیاری وجود دارند که به مساله اخلاق توجه داشته اند، اما کمتر کسی به مساله نیت و ارتباط آن با فعل اخلاق توجه داشته و این جنبه از فلسفه اخلاق نادیده گرفته شده است. لذا، ضروری است که در این زمینه نیز به مطالعه و تحقیق بپردازیم تا کارایی و سازگاری دیدگاه های اخلاقی غرب را با ملاک اخلاق اسلامی مورد سنجش قرار دهیم.

همچنین، با نگاه به هنجار های اخلاقی اسلام و مشاهده عدم هماهنگی رفتار و فکر برخی از افراد جامعه با اخلاق اسلامی محقق را بر آن می دارد که یکی از ریشه های این عدم هماهنگی ریشه در عدم هماهنگی بین ساختار ها و ریشه های اخلاق غربی از بعضی جهات با اخلاق اسلامی است. بنابراین ضروری است که با مقایسه ای تطبیقی بین دیدگاه های اسلامی و غربی صحت و صقم این مساله روشن شود.

۱-۱-۴. هدف تحقیق

هدف از انجام این تحقیق آشنایی با دو دیدگاه شهود گرایی و دیدگاه اسلام مبتنی بر دیدگاه استاد مطهری در زمینه فعل اخلاقی و نسبت جزا و پاداش با فعل اخلاقی است. همچنین، از دیگر اهداف تحقیق حاضر، بررسی تطبیقی نسبت جزا و پاداش با فعل اخلاق جهت تعیین شباهت ها و تفاوت ها بین این دو دیدگاه می باشد.

۱-۱-۵. سوالات تحقیق

- ۱- جایگاه نظام جزا و پاداش از دیدگاه مکتب شهودگرایی چیست؟
- ۲- جایگاه نظام جزا و پاداش از دیدگاه استاد مطهری چیست؟
- ۳- آیا دیدگاه ارائه شده از سوی شهید مطهری با نصوص دینی از جمله آیات و روایات سازگاری دارد؟

۱-۱-۶. فرضیات تحقیق

- ۱- شهود گرایان معتقد اند در انجام فعل اخلاقی نمی توان فعل خویش را با نیت وصول به یک پاداش یا دوری از عذاب انجام داد و در غیر این صورت فعل او فاقد ارزش مثبت اخلاقی است.
- ۲- شهید مطهری معتقد است فعل اخلاقی امکان آن را دارد که به نیت وصول به پاداش از سوی فاعلش محقق شود.
- ۳- آیات و روایات اگر چه دیدگاه شهید مطهری را تایید می کنند ولی خوب بودن یا بد بودن را امری تشکیکی می داند که در هر مرحله می تواند با نیت های متفاوتی انجام گیرد و نیت فاعل یکی

از عوامل مهم تاثیرگذاری است که مشخص می نماید یک فعل در چه مرحله ای از "بدی" و "خوبی" باید قرار گیرد.

۱-۱-۷. روش شناسی پژوهش

در انجام هر پژوهشی مشخص کردن روش شناسی آن از اهمیت به سزایی برخوردار است. زیرا با مشخص شدن آن روند حرکتی تحقیق مشخص می شود و محقق در چارچوب آن حرکت می کند. بنابراین باید اذعان نمود که پژوهش حاضر از جمله پژوهش های بنیادی است. همچنین روش تحقیق مبتنی بر تحلیل و استنباط محقق از متون موجود در این حوزه می باشد.

۱-۱-۸. پیشینه تحقیق

فلسفه اخلاق، علمی است که به تبیین اصول و مبادی علم اخلاق می پردازد^۱. علم اخلاق علمی است که دستورالعملهای کلی برای زیستن مقدس، متعالی و ارزشمند را مورد بحث قرار می دهد. به عبارت دیگر علم اخلاق علم قالب های کلی چگونه زیستن متعالی و با قداست می باشد. این چگونگی، هم شامل رفتار می شود و هم شامل ملکات نفسانی، یعنی انسان باید چگونه رفتار کند و چگونه ملکاتی باید داشته باشد تا زیستن او با ارزش باشد. ملکاتی مانند عدالت، تقوا، شجاعت، عفت، حکمت، استقامت و ...^۲.

---

۱. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸)، آموزش فلسفه؛ تهران: امیرکبیر، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ج ۱، ص ۶۹.

۲. سروش، عبدالکریم (۱۳۶۰)، یادنامه استاد شهید مرتضی مطهری، ج ۱، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ص ۴۰۶.

کاملترین تعریف از اخلاق توسط علامه طباطبایی بیان شده است، که عبارت است از: علم اخلاق عبارت است از فنی که پیرامون ملکات انسانی بحث می کند، ملکاتی که مربوط به قوای نباتی و حیوانی و انسانی اوست، به این غرض بحث میکند که فضائل آنها را از رذائلش جدا سازد و معلوم کند کدام یک از ملکات نفسانی انسان خوب و فضیلت و مایه کمال اوست، و کدام یک بد و رذیله و مایه نقص اوست، تا آدمی بعد از شناسائی آنها خود را با فضائل بیاراید، و از رذائل دور کند و در نتیجه اعمال نیکی که مقتضای فضائل درونی است، انجام دهد تا در اجتماع انسانی ستایش عموم و ثنای جمیل جامعه را بخود جلب نموده، سعادت علمی و عملی خود را به کمال برساند^۱.

۱-۲. تقسیم بندی مکاتب اخلاقی

با توجه به مطالعات صورت گرفته در زمینه اخلاق می توان اخلاق را به چهار دسته تقسیم کرد:

الف: اخلاق توصیفی^۲: مقصود از اخلاق توصیفی، مطالعه و پژوهش در باب توصیف و تبیین اخلاق افراد یا جوامع گوناگون است؛ یعنی گزارش و توصیف اصول اخلاقی پذیرفته شده توسط فرد یا گروه و یا دین خاصی^۳.

ب: اخلاق هنجاری یا دستوری^۴: اخلاق هنجاری، به مطالعات و بررسی های هنجاری درباره تعیین اصول، معیارها و روش هایی برای تبیین "حسن و قبح"، "درست و نادرست"، "باید و نباید" و امثال آن گفته می شود. این بخش از پژوهش های اخلاقی به بررسی افعال اختیاری انسان از حیث

---

۱. طباطبائی، سید محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان جلد ۱، به نقل از پایگاه حوزه

2 descriptive ethics

۳. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۱)، فلسفه اخلاق، تهران: اطلاعات، ص ۱۸-۲۳.

4 normative ethics

خوبی یا بدی و بایستگی یا نبایستگی و امثال آن می پردازد، صرف نظر از این که فرد، قوم یا دین خاصی چه نوع دیدگاهی درباره آنها دارد^۱.

ج: اخلاق تحلیلی یا فرا اخلاق^۲: فرا اخلاق به بررسی تحلیلی و فلسفی درباره مفاهیم و احکام اخلاقی می پردازد. موضوع این پژوهش، نه رفتارهای اخلاقی مورد قبول افراد و جوامع خاص است و نه افعال اختیاری انسان؛ بلکه مفاهیم و جملاتی است که در اخلاق هنجاری مورد بحث قرار می گیرند. فیلسوفی که به این نوع بررسی می پردازد، دغدغه درستی یا نادرستی و حقانیت یا بطلان گزاره های اخلاقی را ندارد. در فرا اخلاق، مفاهیم و احکام اخلاقی از سه جهت عمده، مورد بحث و بررسی قرار می گیرند: از حیث معنا شناختی؛ از حیث معرفت شناختی و از حیث وجود شناختی^۳.

د: اخلاق کاربردی^۴: اخلاق کاربردی در حقیقت زیر مجموعه اخلاق هنجاری است. به تعبیر دیگر، اخلاق کاربردی همان اخلاق هنجاری است؛ البته در حوزه های خاصی از زندگی فردی و اجتماعی. اخلاق کاربردی در حقیقت در صدد آن است که کاربرد و اعمال منظم و منطقی نظریه اخلاقی را در حوزه مسائل اخلاقی خاصی نشان دهد. مباحثی مانند اخلاق پژوهش، اخلاق همسرمداری، اخلاق سیاست،...^۵ از نظر اخلاق هنجاری، نظریات و مکاتب اخلاقی با توجه به معیاری که برای تعیین خوب و بد و تشخیص درست از نادرست ارائه داده اند، در دو تقسیم بندی به چهار دسته کلی تقسیم می شوند.

---

۱. همان.

2 meta ethics

۳. شریفی، حسین (۱۳۸۵)، احمد، آیین زندگی [اخلاق کاربردی]، تهران: دفتر نشر معارف (وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها)، ص ۲۸، ۲۷.

4 applied ethics

۵. همان، ص ۲۸.

۱-۲-۱. دسته بندی مکاتب اخلاقی بر اساس غایت گرایی و وظیفه گرایی

اخلاق غایت گرایانه: بر آن است که یک عمل در ارتباط با نتایجش است که خوب یا بد، حق یا باطل لحاظ می‌شود. البته در این اخلاق نیز نظریات متفاوتی وجود دارد. بعضی عقیده دارند، هنگامی یک عمل خوب و درست است که تنها برای شخص عمل کننده سودمند باشد. بعضی دیگر معتقدند که یک عمل خوب، علاوه بر عامل، باید برای دیگران نیز سودمند باشد. مدافعان برجسته این نوع نگرش دیوید هیوم، جرمی بنتام و استوارت میل است.^۱ بر اساس نظریه های غایت گرایانه، ملاک درستی و نادرستی و بایستگی و نبایستگی یک رفتار، همان ارزش های بیرونی و خارج از حوزه اخلاق است که به وجود می آیند. البته غایت گرایان درباره این که غایت مطلوب از فعل اخلاقی چیست و هدف از کار اخلاقی وصول به کدام نقطه است دیدگاه های مختلفی دارند. بعضی از دسته های غایت گرا عبارتند از: سودگراها، قدرت گراها، لذت گراها، سعادت گراها،...^۲.

اخلاق وظیفه گرایانه: اخلاق وظیفه گرایانه، بر آن است که خوبی و بدی یک عمل تنها مبتنی بر نتایج آن نیست، بلکه ویژگیهای خود عمل یا انگیزه ورای آن، خوبی و بدی عمل را مشخص می‌کند. نتایج عمل هر چه باشد، تأثیری در خوبی و بدی آن نمی‌گذارد.^۳ نظریات وظیفه گرایانه، همانطور که از عنوانشان پیدا است، به نظریاتی گفته می‌شود که معیار فعل اخلاقی و معیار حسن و قبح افعال اختیاری انسان را در هماهنگی و عدم هماهنگی آنها با وظیفه جستجو می‌کنند. نظریات وظیفه گرا

---

1 . Palmer, Michael moral Problems, Cambridge: Cambridge university, 1995.p 11.

۲. مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۴)، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، خلاصه ای از بخش کلیات، تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

3 . Palmer, Michael moral Problems, Cambridge: Cambridge university, 1995.p 11.

نیز در یک تقسیم به دو دسته وظیفه گرایی عمل نگر و وظیفه گرایی قاعده نگر تقسیم می شوند. وظیفه گرایان عمل نگر به دنبال این هستند که وظیفه اخلاقی ما را برای هر مورد جزئی و خاص مشخص کنند. در مقابل، وظیفه گرایان قاعده نگر بر این باورند که ما قواعدی را برای تشخیص صواب و خطا در اختیار داریم. نظریه امر الهی یا نظریه قائلان به حسن و قبح شرعی و همچنین نظریه اخلاقی کانت از جمله مشهورترین نظریات وظیفه گرای قاعده نگر به حساب می آیند.^۱

۱-۲-۲. دسته بندی بر مبنای واقع گرایی^۲ و غیر واقع گرایی^۳

گونه ای دیگر از تقسیم بندی بر اساس واقع گرا بودن یا نبودن اخلاق می باشد. در ادامه ضمن توضیح این دسته بندی ها، دیدگاه های موجود در هر یک را بیان می کنیم.

۱-۲-۲-۱. غیر واقع گرایان

غیرواقع گرایان بر این باورند که احکام و جملات اخلاقی از سنخ جملات انشائی بوده و از هیچ واقعیت خارجی حکایت نمی کنند و در نتیجه قابل صدق و کذب نمی باشند. بنابراین می توان گفت: احساس گرایی، توصیه گرایی، جامعه گرایی، قرارداد گرایی، نظریه امر الهی یا حسن و قبح شرعی، از مکاتب غیر واقع گرا می باشند. از جمله پیامدهای نظریه غیر واقع گرایی عبارتند از:

---

۱. مصباح یزدی، محمد تقی، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، خلاصه ای از بخش کلیات، تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام

خمینی (ره)، ۱۳۸۴.

الف) صدق و کذب نا پذیری: زیرا صدق یعنی مطابقت یک قضیه با واقع و کذب یعنی عدم مطابقت یک قضیه با واقع. حال اگر جملات اخلاقی از سنخ جملات انشائی و غیر واقع گرا باشند در آن صورت نمی توان از مطابقت یا عدم مطابقت آنها با واقع سخن گفت.

ب) نداشتن معیاری برای معقولیت احکام اخلاقی: زیرا تبیین عقلانی احکام اخلاقی، تنها زمانی ممکن است که میان ارزش ها و حقایق عینی رابطه ای منطقی برقرار باشد؛ اما اگر احکام اخلاقی را از سنخ انشائیات بدانیم هیچ دلیل عقلی نمی تواند آنها را اثبات کند.

ج) کثرت گرایی اخلاقی: چرا که هیچ دلیلی برای ترجیح یکی از نظریات و احکام اخلاقی بر دیگری وجود نخواهد داشت، و در نتیجه همه نظریات و احکام اخلاقی، هر چند متعارض و متضاد هم باشند، به یک اندازه قابل قبول خواهند بود.

د) نسبی گرایی اخلاقی: زیرا وقتی احکام اخلاقی تابع امیال فردی یا علایق اجتماعی بودند و هیچ ریشه ای در واقعیات خارجی نداشتند، بالطبع با تغییر میل و ذائقه افراد یا گرایش های اجتماعی آنان، قضاوت های اخلاقی شان نیز دستخوش تغییر و دگرگون خواهد شد.^۱

مکاتب غیرواقع گرا عبارتند از

۱-۲-۲-۱-۱. مکتب وظیفه گرایی^۲

---

۱. مصباح یزدی، محمد تقی، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، خلاصه ای از بخش کلیات، تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام

خمینی (ره)، ۱۳۸۴، ص ۶-۷.

واژه وظیفه گرایی ترکیبی از دو واژه تکلیف و وظیفه^۱ و شناخت و شناسایی^۲ است و در لغت به معنای تکلیف شناسی یا علم به وظایف است، اما در فلسفه اخلاق، وظیفه گرایی به مجموعه‌ای از نظریه‌های اخلاق اطلاق می‌شود که بر ارزش فی نفسه و ذاتی اعمال تاکید دارند و نقطه مرکزی ارزش در این نظریه‌ها خود عمل است. به عبارتی، وظیفه گرایی، یکی از سه نظریه مشهور و مهم در عرصه اخلاق هنجاری و در مقابل نظریه‌های فضیلت گرا^۳ و غایت گرا^۴ قرار می‌گیرد.

وظیفه گرایی در اغلب موارد بعنوان نظریه‌ای در تقابل با غایت گرایی مطرح می‌شود، وظیفه گرایان برخلاف غایت گرایان معتقدند که دست کم بعضی اعمال و افعال را می‌توان یافت که با قطع نظر از نتایجی که به بار می‌آورند، انجام آن‌ها خوب و بایسته است و به عبارت ساده‌تر، برخی اعمال و رفتارها، همیشه و ذاتاً درست و بایسته و یا نادرست و غیر اخلاقی‌اند.

غایت گرایان، در اخلاق هنجاری، ملاک و معیار خوب و یا بد بودن اعمال را پیامدهای و نتایج عمل دانسته و معتقدند هر عملی که بیشترین و بالاترین میزان خوبی (سعادت، لذت و ...) را به بار آورد به لحاظ اخلاقی خوب و بایسته است، اما وظیفه گرایان در مقابل معتقدند، اعمال ارزش ذاتی و فی نفسه دارند، و ارزش آن‌ها به نتایج و یا لوازمی که در بر یا در پی دارند، منوط و متکی نیست. برای مثال، وظیفه گرایانی چون کانت معتقدند، قتل بیگناهان، به هیچ وجه مجاز و موجه نیست (همیشه و همه جا) و بطور مطلق، حتی اگر سود و منفعتی را نیز دربر داشته باشد. به عبارتی، وظیفه گرایان، با تاکید بر صرف انجام وظایف و الزامات اولیه اخلاقی خود را موظف به انجام وظیفه

---

1 Deonte

2 Logos

3 Virtu ethics

4 Teleological viwe

می‌دانند نه دغدغه‌مند و مأمور بررسی و ملاحظه و یا محاسبه پیامدها و فواید اعمال^۱. از جمله وظیفه گرایان معروف می‌توان به ایمانوئل کانت (۱۷۲۴-۱۸۰۴م) فیلسوف شهیر آلمانی، که بی‌شک مشهورترین و متنفذترین وظیفه‌گرا در فلسفه اخلاق است، اشاره نمود.

۱-۲-۲-۱. مکتب عاطفه‌گرایی

مکتب عاطفه‌گرایی، نظریه‌ی تلطیف‌شده‌ی مکتب نفع‌عمومی است. چیزی که هست انگیزه‌ی کار در نفع‌عمومی این بود که نفع شخصی در ضمن نفع عمومی تحقق می‌پذیرد بنابراین اگر انسان برای عموم مردم کار صورت دهد، سود او نیز تامین می‌شود ولی انگیزه‌ی عمل در مکتب عاطفه‌گرایی، احساسات پاک بشر دوستانه است، که او را به این کار وادار می‌کند. یا این کار برای او هدف و غرض می‌باشد.

بنیان‌گذار این مکتب بزرگانی مانند: آدام اسمیت (۱۷۲۳ - ۱۷۹۰) و ارثرشوپنهاور (۱۷۸۸ - ۱۸۶۰) و اگوست کنت (۱۷۹۸ - ۱۸۵۷) است. در این مکتب احساسات بشردوستانه گاهی علت فاعلی معرفی شده و گاهی غایت و هدف بیان گردیده است و در هر حال با مکتب نفع‌عمومی یاد شده ارتباط تنگاتنگ دارد. نتیجه این که در این تعریف بخشی از افعال اخلاقی تبیین‌گزیده ولی معیار کلی برای بیان اخلاق ذکر نشده است.

۱-۲-۲-۳. قراردادگرایی در فلسفه اخلاق

---

۱. حسینی، محمد (۱۳۸۶)، وظیفه‌گرایی؛ پژوهشکده باقر العلوم.

بر اساس این دیدگاه، سه رویکرد عمده را می توان مد نظر قرار داد: یک رویکرد هابز در اخلاق و نگاه به اخلاق به عنوان سود متقابل. دو رویکرد کانت به عنوان تبیین کننده حالت اخلاقی که افراد ذاتاً دارا هستند و رویکرد راولز مبتنی بر انصاف. بنابراین از این سه رویکرد می توان به مساله اخلاق توجه نمود.

۱-۲-۲-۱-۳-۱. قراردادگرایی هابزی: اخلاق به عنوان سود متقابل

بر اساس این رویکرد، ما خوب و بد ذاتی نداریم، ولی بهتر است که از صدمه زدن به دیگران بپرهیزیم اگر دیگران هم از صدمه زدن خودداری کنند. در این صورت این قرارداد سود متقابل در پی دارد. هابزی ها منکر گونه بنیان اخلاقی هستند، لذا احتیاجی به توضیح ندارند. ولی کانتی ها می خواهند آن را توضیح دهند می گویند این حقایق قابل تست کردن و رؤیت نیستند. تئوری اخلاقی علاوه بر توضیح هنجارهای اخلاقی باید الزام ما را نیز توضیح دهد. هابزیها دلیل الزام را، ارضاء تمایلات می دانند.

بنابراین، دو ایراد عمده بر این دیدگاه وارد شده است:

یک: اشخاص قوی قدرت چانه زنی بیشتری دارند تا اشخاص ضعیف. گیوتار این را، تصنع اخلاقی می نامد؛ زیرا این قرارداد انسان را در اموری محدود می کند که ذاتاً مجاز به انجام آن هستند انسان های بی دفاع و نوزدان و معلول ها طبق این مبنا از اخلاق بیرون می مانند.

دو: این با فهم متعارف ما جور نمی آید. در مواردی گویی مجاز است که ما با هم بر برده داری توافق کنیم ولی اخلاق متعارف ابتدا قبل از سود متقابل می گوید: حقوق دیگران را محترم بدارید که شامل

حقوق ضعیفان هم می‌شود (این شاید یک احساس ترحم باشد که دلیل اخلاقی ندارد، مثل حالت ترحم ما به گوسفند هنگام سر بریدن). ما معمولاً خلاف ادعای هابزی را در اخلاق می‌بینیم چون هر چه شخص مقابل ضعیف‌تر باشد، احساس اخلاقی در ما بیشتر است. ولی وجود داشتن چنین وظیفه‌ای، دقیقاً همان چیزی است مورد اشکال و سؤال است^۱.

۱-۲-۲-۱-۳-۲. قراردادگرایی کانتی

این نظریه می‌کوشد مفهوم سنتی اخلاق را توسعه دهد این نظریه قرارداد را به عنوان تبیین کننده حالت اخلاقی که افراد ذاتاً دارا هستند، مطرح می‌کند. نمونه بارز این اندیشه، جان راولز است. او از «موقعیت اصلی» سخن می‌گوید؛ منظور وضعیتی است که در آن اشخاص از علم به موقعیت نهایی خود در اجتماع، فاصله می‌گیرند. در این وضعیت شخص به صورت بیطرفانه نسبت به یک موقعیت (فعل) تصمیم می‌گیرد. همه با راولز موافق نیستند، ولی همه قراردادگرایان کانتی نگاه بی‌طرفانه به منافع همه افراد جامعه را می‌آموزند. تمام نکته در اینجا است که در این نظریه، برابری اخلاقی را در برابر نابرابری جسمانی جایگزین کند. این نظریه به خلاف نظریه هابزی برای طرفداران عدالت و هم سنت غربی جذاب است.

در نتیجه تنها قراردادگرایی سنتی است که ملاک اخلاق را واقعاً در قرارداد می‌نهد و برای قراردادگرایان مدرن قرارداد تنها شیوه‌ای است برای بیان لوازم سود متقابل یا بیطرفی، و در اصل این‌ها زمینه اصلی اخلاق هستند. یک قرائت افراطی در مورد قراردادگرایی وجود دارد که جامعه را

تنها محصول مصنوعی قرارداد افراد پیش از اجتماع می‌داند. ولی تنها نگاه سنتی آن هم در مورد سیاست چنین نظری دارد. لذا دلیلی ندارد که قراردادگرایی را لزوماً فردگرایی تلقی کنیم. نتیجه اینکه یک محور وحدتی بین نظریات قرارداد گرایانه وجود ندارد، سه مسأله حالت طبیعی (قانون طبیعی)، سود متقابل و بی‌طرفی، سه عنصر قراردادگرایی هستند که هر نظریه‌ای به یکی از این سه تمسک کرده است، لذا یک سنت قراردادگرایی نداریم.^۱

۱-۲-۲-۱-۳. قرارداد گرایی راولز: اخلاق بر اساس عدالت اجتماعی

سومین حمله به فایده گرایی از طرف راولز انجام گرفت آنجا که در کتاب‌اش بنام نظریه عدالت می‌نویسد: "آنچه سرانجام از ما خواسته می‌شود این نیست که خوبی را به حداکثر برسانیم بلکه این است که با یکدیگر به "انصاف"، رفتار کنیم".^۲

راولز در مقاله "عدالت به مثابه انصاف" می‌گوید که اندیشه اساسی در مفهوم عدالت انصاف است و از این نظر گاه تحلیلی از مفهوم عدالت ارایه می‌کند و به نظر او این جنبه از عدالت است که فایده‌گرایی از تحلیل آن عاجز است. همچنین همان طور که خود او در این مقاله می‌گوید در مفهوم عدالت توجه خود را به معنای متعارف آن معطوف می‌کند که به آن معنا عدالت عبارت است از حذف امتیازهای بی‌وجه و ایجاد تعادلی واقعی در میان خواسته‌های متعارض انسان‌ها در ساختار یک

---

۱. کیملیکا، ویل، مقاله: سنت قرارداد اجتماعی (قراردادگرایی اجتماعی)، ترجمه: نادر شکر الهی.

A Companion to ethics. Editer by Pete Singer, Publishing by Blackwell. 2002. P186-197

۲. علوی سرشکی، سید محمد رضا، فلسفه اخلاق از دیدگاه مکاتب قدیم و جدید، تهران: چهارده معصوم(ع)، ۱۳۸۵، ص ۸۰